

Agnieszka Choromańska Monika Porwiesz

Wybrane zagadnienia prawa karnego procesowego

Szczytno 2015

RECENZENT

Izabela Nowicka

PROJEKT OKŁADKI

Grzegorz Adamiak

REDAKCJA WYDAWCY

Małgorzata Bukowska

Radosław Gizot

© Wszelkie prawa zastrzeżone — WSPol Szczytno 2015

ISBN 978-83-7462-451-0

e-ISBN 978-83-7462-452-7

Druk i oprawa:

Wydział Wydawnictw i Poligrafii Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie

12–100 Szczytno, ul. Marszałka Józefa Piłsudskiego 111

tel. 89 621 51 02, fax 89 621 54 48

e-mail: wwip@wspol.edu.pl

Objętość: 20,62 ark. wyd. (1 ark. wyd. = 40 000 zn.)

Spis treści

Wstęp	7
Wykaz skrótów	9
1. Zagadnienia wstępne	11
2. Naczelne zasady procesowe	15
2.1. Systematyka zasad procesowych i ich charakterystyka	15
2.1.1. Zasada prawdy materialnej — art. 2 § 2 k.p.k.	15
2.1.2. Zasada obiektywizmu — art. 4 k.p.k.	17
2.1.3. Zasada domniemania niewinności — art. 5 § 1 k.p.k.	18
2.1.4. Zasada <i>in dubio pro reo</i> — art. 5 § 2 k.p.k.	19
2.1.5. Zasada prawa do obrony — art. 6 k.p.k.	20
2.1.6. Zasada swobodnej oceny dowodów — art. 7 k.p.k.	21
2.1.7. Zasada ścigania z urzędu — art. 9 k.p.k.	22
2.1.8. Zasada legalizmu — art. 10 k.p.k.	24
2.1.9. Zasada oportunistu (celowości) — art. 11 k.p.k.	25
2.1.10. Zasada skargowości — art. 14 k.p.k.	26
2.1.11. Zasada jawności — art. 355 k.p.k.	27
2.1.12. Zasada kontradyktoryjności (sporności)	28
2.1.13. Zasada ustności — art. 365 k.p.k.	29
2.1.14. Zasada bezpośredniości — nieskodyfikowana	29
2.1.15. Zasada informacji prawnej — art. 16 k.p.k.	31
3. Przesłanki procesowe	33
3.1. Charakterystyka poszczególnych przesłanek procesowych	37
3.1.1. Art. 17 § 1 pkt 1 k.p.k.	37
3.1.2. Art. 17 § 1 pkt 2 k.p.k.	38
3.1.3. Art. 17 § 1 pkt 3 k.p.k.	42
3.1.4. Art. 17 § 1 pkt 4 k.p.k.	44
3.1.5. Art. 17 § 1 pkt 5 k.p.k.	45
3.1.6. Art. 17 § 1 pkt 6 k.p.k.	45
3.1.7. Art. 17 § 1 pkt 7 k.p.k.	46
3.1.8. Art. 17 § 1 pkt 8 k.p.k.	48
3.1.9. Art. 17 § 1 pkt 9 k.p.k.	49
3.1.10. Art. 17 § 1 pkt 10 k.p.k.	51
3.1.11. Art. 17 § 1 pkt 11 k.p.k.	54
3.2. Zbieg negatywnych przesłanek procesowych	54

4. Stadia procesu karnego	57
5. Tryby inicjowania procesu karnego	59
6. Cele procesu karnego	63
7. Uczestnicy procesu karnego.....	67
7.1. Organy procesowe	71
7.2. Strony procesowe	73
7.2.1. Pokrzywdzony jako strona	77
7.2.2. Podejrzany (oskarżony)	83
7.2.3. Oskarżyciel publiczny	87
7.2.4. Oskarżyciel posiłkowy	90
7.2.5. Oskarżyciel prywatny	91
7.3. Przedstawiciele procesowi stron.....	92
7.3.1. Przedstawiciel ustawowy	93
7.3.2. obrońca	94
7.3.3. Pełnomocnik	96
7.4. Rzecznicy interesu społecznego	97
7.5. Osobowe źródła dowodowe	99
7.5.1. Świadek.....	99
7.5.2. Biegły.....	104
7.6. Pomocnicy organów procesowych.....	109
7.7. Instrumenty dyscyplinowania uczestników postępowania karnego ..	110
8. Czynności poprzedzające formalne wszczęcie postępowania przygotowawczego	117
8.1. Czynności sprawdzające	127
8.2. Czynności niecierpiące zwłoki	131
8.3. Dopuszczalność reasumpcji postanowienia o wszczęciu postępowania przygotowawczego	136
9. Formy postępowania przygotowawczego	141
9.1. Śledztwo	141
9.2. Dochodzenie	146
10. Wykorzystanie wybranych dowodów w procesie karnym	151
10.1. Zagadnienia ogólne	151
10.2. Zakazy dowodowe w procesie karnym	154
10.3. Karnoprocessowe uwarunkowania instytucji świadka anonimowego ...	157
10.3.1. Przesłanki	158
10.3.2. Wyłączenia podmiotowe	161
10.4. Założenia ustawy o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka	174
10.5. Karnoprocessowe uwarunkowania instytucji świadka koronnego.....	180
10.6. Mały świadek koronny	190
10.6.1. Zakres przedmiotowy	190
10.6.2. Zakres podmiotowy.....	190

10.6.3. Przesłanki stosowania	191
10.7. Śledztwo dziennikarskie	192
10.7.1. Prowokacja dziennikarska	194
10.7.2. Granice śledztwa dziennikarskiego	195
10.7.3. Tajemnica dziennikarska	196
11. Wybrane aspekty stosowania środków przymusu procesowego.....	199
11.1. Zatrzymanie osoby.....	201
11.1.1. Ustawa Kodeks postępowania karnego	201
11.1.2. Ustawa Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia	209
11.1.3. Ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi	210
11.1.4. Ustawa o Policji	217
11.1.5. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich	217
11.1.6. Ustawa o cudzoziemcach	222
11.1.7. Wytyczne nr 3 komendanta głównego Policji w sprawie wykonywania czynności dochodzeniowo-śledczych	223
11.1.8. Inne przepisy regulujące problematykę postępowania z osobami zatrzymanymi	224
11.2. Istota i rodzaje środków zapobiegawczych	226
11.2.1. Warunki materialne stosowania środków zapobiegawczych ...	227
11.2.2. Warunki formalne stosowania środków zapobiegawczych ...	228
11.2.3. Uchylenie lub zmiana środka zapobiegawczego	229
11.2.4. Tymczasowe aresztowanie	230
11.2.5. Poręczenie (art. 266–274 k.p.k.)	234
11.2.6. Dozór (art. 275 k.p.k.).....	237
11.2.7. Opuszczenie lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym (art. 275a k.p.k.)	239
11.2.8. Zawieszenie w czynnościach służbowych (art. 276 k.p.k.).....	240
11.2.9. Zakaz opuszczania kraju (art. 277 k.p.k.)	241
11.2.10. Inne środki przymusu	243
12. Konsensualizm procesowy	249
12.1. Mediacja.....	249
12.1.1. Wyłączenie mediatora (art. 23a § 3 k.p.k.)	253
12.1.2. Zakres i warunki udostępniania akt sprawy instytucjom i osobom uprawnionym do przeprowadzenia postępowania mediacyjnego	253
12.1.3. Zasady prowadzenia mediacji	254
12.1.4. Sposób prowadzenia mediacji przez mediatora	255
12.1.5. Charakter ugody mediacyjnej	257
12.1.6. Umorzenie postępowania na wniosek pokrzywdzonego (art. 59a k.k.)	258
12.2. Skazanie bez rozprawy.....	260
12.3. Skazanie bez przeprowadzenia postępowania dowodowego	264

13. Nadzór nad postępowaniem przygotowawczym	269
13.1. Nadzór prokuratora	269
13.2. Sąd w postępowaniu przygotowawczym	279
14. Wybrane aspekty postępowań szczególnych	283
14.1. Postępowanie przyspieszone.....	285
14.1.1. Zakres czynności procesowych w postępowaniu przyspieszonym	290
14.1.2. Rozpoznanie sprawy przez sąd w postępowaniu przyspieszonym	294
14.2. Postępowanie nakazowe.....	295
14.3. Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego	298
Zakończenie	305

Wstęp

Oddając do rąk Czytelników niniejszą publikację, żywimy nadzieję, że okaże się ona przydatna słuchaczom szkoleń dla absolwentów szkół wyższych. Wierzymy ponadto, że także słuchacze pozostałych szkoleń oraz studenci naszej Uczelni zechcą sięgnąć do publikacji, która może być pomocna w przygotowywaniu się do egzaminów z prawa karnego procesowego, jak również przyczynić się do wartościowej syntezy wiedzy z zakresu procesu karnego i pełniejszego jej wykorzystania w praktyce. Zaproponowana forma, grafiki, tabele i wyliczenia punktowe — w naszym założeniu — mają ułatwić zrozumienie poszczególnych instytucji występujących w polskim procesie karnym.

Zapewne opracowanie to nie odpowie na wszystkie pytania rodzące się w trakcie procesu kształcenia, niewątpliwie jednak będzie stanowiło podstawę i dobry punkt wyjścia do dalszych poszukiwań. Chcemy podkreślić, iż układ merytoryczny publikacji jest wypadkową założeń teoretycznych i względów dydaktycznych. Wyraża on pewną koncepcję procesu karnego, a zarazem odpowiada potrzebom przekazania określonego zasobu wiedzy na temat prawa karnego procesowego.

Wszystkim, którzy skorzystają z opracowania, będziemy wdzięczne za wszelkie uwagi i spostrzeżenia. Chcemy jednocześnie zaznaczyć, iż opracowanie jest dziełem zbiorowym, a sposób ujęcia niektórych kwestii jest wynikiem niekiedy burzliwych dyskusji.

Dodać należy, iż niniejsza publikacja uwzględnia zmiany w procedurze karnej, które weszły w życie 9 listopada 2003 r., 27 stycznia 2014 r., 2 czerwca 2014 r., a także te obowiązujące od 1 lipca 2015 r. na mocy ustawy z 27 września 2013 r. o zmianie ustawy — Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (DzU z 2013 r., poz. 1247) oraz zmiany wynikłe z ustawy z 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka (DzU z 2015 r., poz. 21) i ustawy z 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy — Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (DzU z 2015 r., poz. 396). Dynamika i mnogość wprowadzanych modyfikacji wpłynęły niewątpliwie na ostateczny kształt tego opracowania, jako

że poszczególne nowelizacje ogłaszane były na różnym etapie jego tworzenia, co z kolei wymuszało dokonywanie kolejnych uaktualnień i korektur, nawet podczas jego składu i łamania. Niestety, z uwagi na ciągle trwające prace legislacyjne liczyć się należy z możliwością kolejnych zmian.

Agnieszka Choromańska
Monika Porwisz

Wykaz skrótów

Źródła prawa

- k.c. — ustawa z 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, tekst jedn. DzU z 2014 r., poz. 121
- k.k. — ustawa z 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, DzU z 1997 r., nr 88, poz. 553 z późn. zm.
- k.k.s. — ustawa z 10 września 1999 r. Kodeks karny skarbowy, tekst jedn. DzU z 2013 r., poz. 186
- k.k.w. — ustawa z 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, DzU z 1997 r., nr 90, poz. 557 z późn. zm.
- k.p.c. — ustawa z 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego, tekst jedn. DzU z 2014 r., poz. 101
- k.p.k. — ustawa z 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, DzU z 1997 r., nr 89, poz. 555 z późn. zm.
- k.p.w. — ustawa z 24 sierpnia 2001 r. Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia, tekst jedn. DzU z 2013 r., poz. 395
- k.r.o. — ustawa z 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy, tekst jedn. DzU z 2012 r., poz. 788
- reg. prok. — rozporządzenie ministra sprawiedliwości z 11 września 2014 r. Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury, tekst jedn. DzU z 2014 r., poz. 1218
- u.p.n. — ustawa z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, tekst jedn. DzU z 2014 r., poz. 382
- u.s.p. — ustawa z 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych, tekst jedn. DzU z 2015 r., poz. 133

prawo prasowe	— ustawa z 26 stycznia 1984 r. Prawo prasowe, DzU z 1984 r., nr 5, poz. 24 z późn. zm.
ustawa o RPO	— ustawa z 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich, tekst jedn. DzU z 2014 r., poz. 1648
ustawa o świadku	— ustawa z 25 czerwca 1997 r. o świadku koronnym, tekst jedn. DzU z 2007 r., nr 36, poz. 232
wytyczne nr 3 KGP koronnym	— wytyczne nr 3 komendanta głównego Policji z 15 lutego 2012 r. w sprawie wykonywania czynności dochodzeniowo-śledczych przez policjantów, Dz. Urz. KGP z 2012 r., poz. 7

Pozostałe skróty

DzU	— Dziennik Ustaw
OSNKW	— Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Izba Karna i Izba Wojskowa
OSNwSK	— Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych
Pal.	— „Palestra”
PiP	— „Państwo i Prawo”
PP	— „Problemy Praworządności”
Prok. i Pr.	— „Prokuratura i Prawo”
RPES	— „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”
WPP	— „Wojskowy Przegląd Prawniczy”

1. Zagadnienia wstępne

Proces karny to prawnie uregulowana działalność zmierzająca do wykrycia i ustalenia czynu przestępnego i jego sprawcy, do osądzenia go za ten czyn i ewentualnego wykonania kary i innych środków reakcji karnej¹. Przedmiot procesu karnego budził dawniej dyskusję w literaturze prawniczej². Obecnie przyjmuje się, że przedmiotem procesu jest odpowiedzialność karna (czasami też cywilna) oskarżonego za zarzucone mu przestępstwo.

W literaturze i orzecznictwie nierzadko zamiennie używane są sformułowania „proces karny” i „postępowanie karne”. Wydaje się jednak, iż „postępowanie” oznacza krótsze odcinki procesu bądź jego szczególnie odmiany, co zresztą ma swoje odzwierciedlenie w kodeksie postępowania karnego, ustawodawca bowiem nadał poszczególnym działom takie nazwy, jak: postępowanie przygotowawcze (dział VII), postępowanie odwoławcze (dział IX) czy chociażby postępowanie nakazowe (rozdział 53).

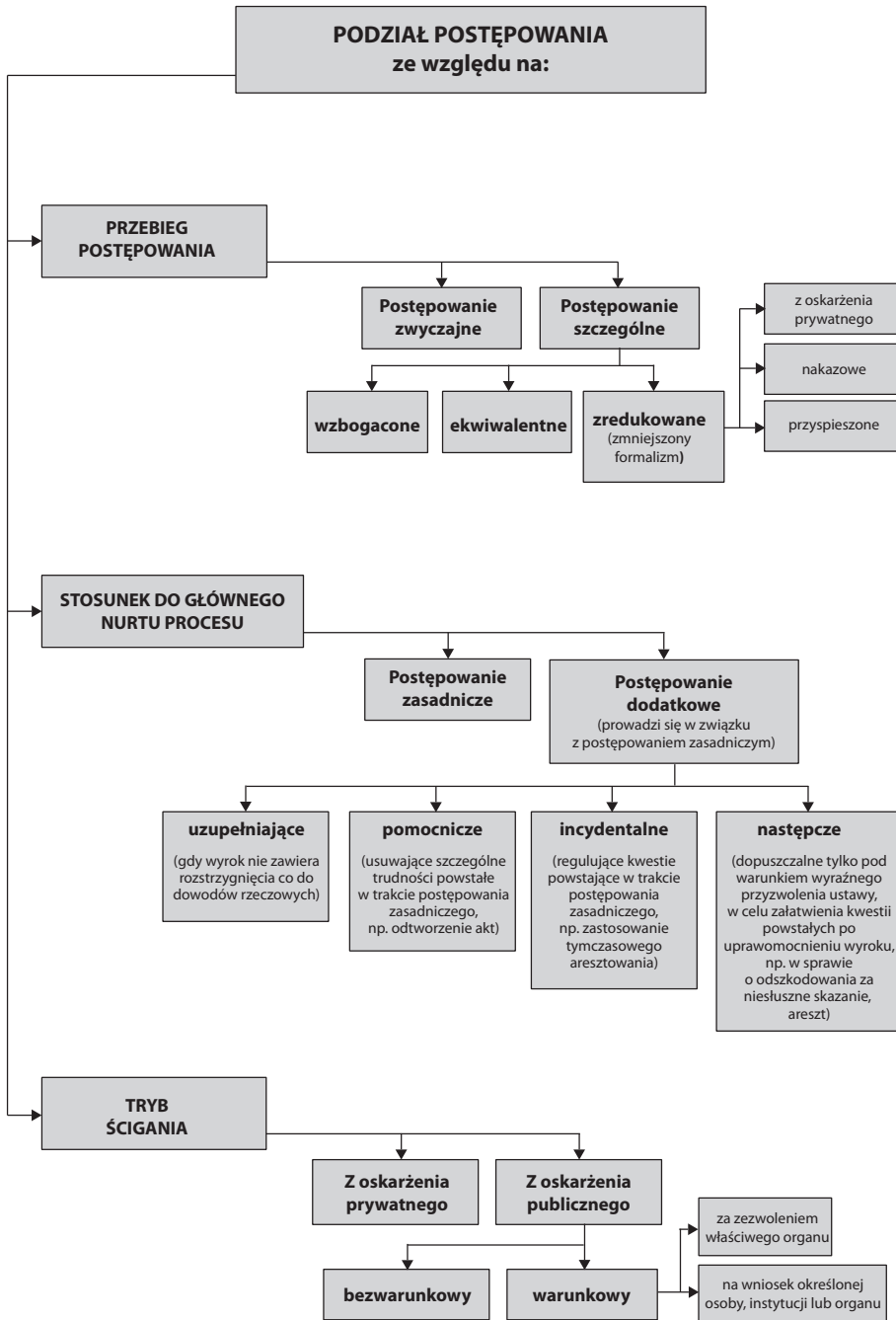
Z kolei przez pojęcie prawa karnego procesowego rozumie się zbiór norm prawnych regulujących proces karny, które spełniają cztery istotne funkcje, a mianowicie:

1. funkcję prakseologiczną (procedura jest wynikiem doświadczenia setek lat, dzięki temu ustalone zostały metody najefektywniejszej realizacji celów procesu, tzw. normy celowościowe),
2. funkcję gwarancyjną (procedura ma na celu ochronę podstawowych wartości nadrzędnych, jak godność, własność, prawa człowieka do intymności itp. oraz ochronę praw jednostki w procesie; normy te są tzw. gwarancjami procesowymi),
3. funkcję regulacyjną (normy wyznaczające porządek, ustalające sekwencję czynności, regulujące prawa i obowiązki uczestników procesu, włączające czynności procesowe w odpowiednie formy),
4. funkcję materialnoprawną (wpływ prawa karnego procesowego na zakres uregulowania prawa karnego materialnego oraz realność stosowania tego prawa).

¹ M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984, s. 9.

² Zob. tamże, s. 54; Z. Gostyński, S. Zabłocki [w:] R.A. Stefański, S. Zabłocki (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, Warszawa 2003–2004, s. 186; S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2005, s. 16.

Rys. 1. Rodzaje postępowań karnych

Źródło: opracowanie własne

Prawo karne procesowe określa zatem uprawnienia i obowiązki organów procesowych i pozostałych uczestników postępowania oraz normuje warunki, tryb i formy dokonywania czynności procesowych.

„Prawne uregulowanie przebiegu postępowania karnego ma na celu przede wszystkim zapewnienie prawidłowych i skutecznych sposobów ścigania sprawców przestępstw, wyeliminowanie dowolności w działaniu organów procesowych oraz wreszcie właściwe ustalenie pozycji procesowej osób biorących udział w postępowaniu”³.

³ T. Grzegorzcyk, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2003, s. 45.

2. Naczelne zasady procesowe

Naczelne zasady procesowe to dyrektywy o charakterze ogólnym wyznaczające standardy postępowania w najistotniejszych kwestiach z zakresu procedury karnej.

Klasyfikacja naczelných zasad procesowych:

1. Zasady abstrakcyjne — nie łączymy ich z żadnym konkretnym systemem prawnym, np. zasada skargowości jako idea, by proces był uruchamiany na skutek skargi.
2. Zasady konkretne — czyli w takim sensie, jaki nadał zasadzie ustawodawca w danym systemie procesowym, np. w postępowaniu przygotowawczym zasada inkwizycyjności, a w postępowaniu sądowym zasada kontradiktoryjności.

Nie dokonuje się hierarchizacji naczelných zasad procesowych. Trudno byłoby wskazać tylko jedną zasadę oddziałującą zasadniczo na przebieg procesu karnego. Zasady wzajemnie się uzupełniają i wyznaczają jednocześnie model dynamiki procesu karnego. Ponadto umożliwiają dojście do prawdy materialnej oraz wyznaczają reguły postępowania dowodowego. Niektóre z zasad procesowych dotyczą całego procesu karnego, inne tylko niektórych jego etapów (np. zasada ścigania z urzędu).

2.1. Systematyka zasad procesowych i ich charakterystyka

2.1.1. Zasada prawdy materialnej — art. 2 § 2 k.p.k.

Zasada prawdy materialnej jest fundamentalną zasadą procesu, nadrzędną w stosunku do innych zasad także dążących do realizacji prawdy materialnej, takich jak np. zasada ustności, bezpośredniości, swobodnej oceny dowodów. Wskazuje ona, że organy procesowe powinny wszystkich rozstrzygnięć dokonywać na podstawie prawdziwych ustaleń faktycznych. Prawdziwych, a zatem zgodnych z rzeczywistością.

Fundamentalne gwarancje zasady prawdy materialnej to:

1. koncentracja czasowa i miejscowa postępowania w czasie rozprawy sądowej;

2. system środków zaskarżenia decyzji procesowych, wprowadzenie zwyczajnych środków zaskarżenia (zażalenie, apelacja) oraz nadzwyczajnych środków zaskarżenia (kasacja, wznowienie postępowania);
3. aktywny udział stron procesowych w postępowaniu;
4. kontrola sądowa postępowania przygotowawczego;
5. kolegialność sądu;
6. realizacja czynności dowodowych na podstawie doświadczenia i wskazań nauki.

Oprócz gwarancji wynikających z zasady prawdy materialnej istnieją też ograniczenia. Należy bowiem uwzględnić w dążeniu do poznania prawdziwego stanu faktycznego interesy podmiotów uczestniczących w procesie. Zaliczamy do nich:

1. prawomocność orzeczenia, a więc niepodważanie wyroków prawomocnych;
2. przestrzeganie praw podmiotowych jednostki, co znajduje odzwierciedlenie w ograniczeniach dotyczących zatrzymania osoby, przeszukania pomieszczeń, poddawania obserwacji w zakładzie psychiatrycznym;
3. istnienie zakazów dowodowych chroniących tajemnice;
4. immunitety procesowe;
5. zakaz *reformationis in peius*;
6. zakończenie postępowania w rozsądnym terminie⁴.

W kontekście omawianej zasady przytoczyć należy regulację, o której mowa w art. 167 k.p.k.⁵ Zgodnie z brzmieniem art. 167 § 1 k.p.k. w postępowaniu przed sądem, które zostało wszczęte z inicjatywy strony, dowody przeprowadzane są przez strony po ich dopuszczeniu przez przewodniczącego lub sąd. W razie niestawiennictwa strony, na której wniosek dowód został dopuszczony, a także w wyjątkowych wypadkach, uzasadnionych szczególnymi okolicznościami, dowód przeprowadza sąd w granicach tezy dowodowej.

Tylko w wyjątkowych wypadkach, uzasadnionych szczególnymi okolicznościami, sąd może dopuścić i przeprowadzić dowód z urzędu. Zatem zgodnie z zasadą kontrydiktoryjności to na stronach cięży inicjatywa dowodowa.

Natomiast w innym postępowaniu przed sądem niż wymienione w art. 167 § 1 k.p.k. oraz w postępowaniu przygotowawczym dowody przeprowadzane są przez organ procesowy prowadzący postępowanie. Nie wyłącza to prawa do zgłoszenia wniosku dowodowego przez stronę.

⁴ S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2005, s. 219.

⁵ Nowelizacja z września 2013 r. oraz z lutego 2015 r.

2.1.2. Zasada obiektywizmu — art. 4 k.p.k.

Zasada ta odnosi się do organów procesowych, które powinny badać oraz uwzględniać okoliczności przemawiające zarówno na korzyść, jak i na niekorzyść oskarżonego. Zatem organy procesowe powinny dołożyć wszelkich starań, aby przestrzeganie omawianej zasady stało się rzeczywiste:

1. ocenić rzetelnie cały materiał dowodowy;
2. działać bez uprzedzeń, nie ulegać naciskom;
3. przestrzegać reguł ujętych w kodeksie postępowania karnego dotyczących wyłączenia podmiotowego od udziału w postępowaniu.

Skutecznej realizacji zasady obiektywizmu służy reguła wyłączeń podmiotowych:

1. Wyłączenie sędziego z mocy prawa — staje się on niezdolny do orzekania, jeśli zajdą wskazane w art. 40 § 1 k.p.k. warunki (*iudex inhabilis*):
 - a) sprawa dotyczy tego sędziego bezpośrednio;
 - b) jest małżonkiem strony lub pokrzywdzonego albo ich obrońcy, pełnomocnika lub przedstawiciela ustawowego albo pozostaje we wspólnym pożyciu z jedną z tych osób;
 - c) jest krewnym lub powinowatym w linii prostej, a w linii bocznej aż do stopnia pomiędzy dziećmi rodzeństwa osób wymienionych w art. 40 § 1 pkt 2 k.p.k. albo jest związany z jedną z tych osób węzłem przysposobienia, opieki lub kurateli;
 - d) był świadkiem czynu, o który sprawa się toczy, albo w tej samej sprawie był przesłuchany w charakterze świadka lub występował jako biegły;
 - e) brał udział w sprawie jako prokurator, obrońca, pełnomocnik, przedstawiciel ustawy strony, albo prowadził postępowanie przygotowawcze;
 - f) brał udział w wydaniu zaskarżonego orzeczenia lub wydał zaskarżone zarządzenie;
 - g) brał udział w wydaniu orzeczenia, które zostało uchylone;
 - h) brał udział w wydaniu orzeczenia, co do którego wniesiono sprzeciw;
 - i) prowadził mediację.

Powody wyłączenia trwają mimo ustania uzasadniającego je małżeństwa, wspólnego pożycia, przysposobienia, opieki lub kurateli. Sędzia, który brał udział w wydaniu orzeczenia objętego wnioskiem o wznowienie lub zaskarżonego w trybie kasacji, nie może orzekać co do tego wniosku lub tej kasacji.

Wyłączenie sędziego następuje również na wniosek (*iudex suspectus*), gdy istnieje okoliczność tego rodzaju, że mogłaby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do jego bezstronności w danej sprawie. Wyłączenie następuje, na żądanie sędziego, z urzędu lub na wniosek strony. Tryb wyłączenia sędziego reguluje art. 42 k.p.k.

2. Wyłączenie ławników i referendarzy sądowych (art. 44 k.p.k.) z tych samych przyczyn co sędziego.
3. Wyłączenie protokolanta i stenografa (art. 146 § 1 k.p.k.) z tych samych powodów co sędziego.
4. Wyłączenie prokuratora, innych oskarżycieli publicznych i innych osób prowadzących postępowania przygotowawcze. W tym przypadku stosuje się odpowiednio art. 40 § 1 pkt 1–4, 6, 10 oraz art. 40 § 2, art. 41 i 42 k.p.k., a więc tylko część przepisów dotyczących wyłączenia sędziego (art. 47 k.p.k.).
5. Wyłączenie mediatora (art. 23a § 3 k.p.k.).
6. Wyłączenie biegłego, specjalisty, tłumacza — nie mogą być biegłymi osoby wymienione w art. 178, 182, 185, lub jeśli odnoszą się do nich przyczyny wyłączenia z art. 40 § 1 pkt 1–3 i 5 k.p.k., oraz osoby wezwane w charakterze świadków, a także osoby, które były świadkami czynu (tak więc zarówno świadkowie w znaczeniu procesowym, jak i faktycznym).
7. Wyłączenie osoby powołanej do przeprowadzenia wywiadu środowiskowego (art. 214 § 8 k.p.k.) z tych samych przyczyn co sędziego⁶.

Skutkiem prowadzenia przez wyżej wymienione podmioty czynności procesowych, bądź brania w nich udziału, pomimo wystąpienia przesłanek wyłączenia nie jest ich bezskuteczność. Może to jednak stanowić bezwzględny przyczynę odwoławczą (art. 439 § 1 pkt 1 k.p.k. — w wydaniu orzeczenia brała udział osoba nieuprawniona lub niezdolna do orzekania bądź podlegająca wyłączeniu na podstawie art. 40). Jeżeli zaś ujawnią się przesłanki wyłączenia biegłego lub specjalisty, wydana przez nich opinia bądź przeprowadzona czynność nie stanowią dowodu (art. 196 § 2 k.p.k.).

2.1.3. Zasada domniemania niewinności — art. 5 § 1 k.p.k.

Oskarżonego należy uważać za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie udowodniona i potwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu (prawomocnym wyrokiem skazującym oraz wyrokiem sądu warunkowo uma-

⁶ Tamże, s. 225.

rzającym postępowanie). Nawet w sytuacji, gdy osoba zostanie zatrzymana przez policję na gorącym uczynku popełnienia przestępstwa, obowiązuje zasada domniemania niewinności. Obalenie domniemania niewinności może nastąpić tylko po udowodnieniu oskarżonemu winy i stwierdzeniu jej przez sąd.

Konsekwencje domniemania niewinności są następujące:

1. obowiązek udowodnienia winy spoczywa na oskarżycielu,
2. oskarżony nie ma obowiązku dowodzenia swojej niewinności ani dostarczania dowodów na swoją niekorzyść (czyli może przyjąć postawę bierną),
3. oskarżony ma prawo do odmowy składania wyjaśnień (co nie może być traktowane jako okoliczność obciążająca).

Jeżeli oskarżenie nie zostało dostatecznie udowodnione, istnieje konieczność wydania wyroku uniewinniającego.

Zasada ta ma również aspekty pozaprosesowe wyrażone m.in. w art. 13 ust. 1 prawa prasowego⁷: nie wolno wypowiadać w prasie opinii co do rozstrzygnięcia w postępowaniu sądowym przed wydaniem orzeczenia w pierwszej instancji.

2.1.4. Zasada *in dubio pro reo* — art. 5 § 2 k.p.k.

Powyższa zasada jest ściśle związana z zasadą domniemania niewinności. Pierwotnie przepis brzmiał następująco: „nie dające się usunąć wątpliwości rozstrzyga się na korzyść oskarżonego”. Ustawodawca nowelizacją z 27 września 2013 r. o zmianie ustawy — Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw⁸ z dniem 1 lipca 2015 r. dokonuje zmiany tego przepisu, stanowiąc, iż wątpliwości, których nie usunięto w postępowaniu dowodowym, tłumaczyć należy na korzyść oskarżonego. Ustawodawca podkreśla tym samym znaczenie postępowania dowodowego. Rolą oskarżyciela, a w sensie materialnym także obrony, będzie zatem powinność usunięcia tych wątpliwości w postępowaniu dowodowym. Nowym brzmieniem (od lipca 2015 r.) art. 5 § 2 k.p.k. ustawodawca przesądza ponadto, iż podlegające rozstrzygnięciu na korzyść oskarżonego wątpliwości dotyczyć mogą jedynie kwestii dowodowych, a nie prawnych, co dotychczas było rozmaicie ujmowane zarówno w doktrynie, jak i w orzecznictwie.

⁷ Ustawa z 26 stycznia 1984 r. Prawo prasowe, DzU z 1984 r., nr 5, poz. 24 z późn. zm.

⁸ Ustawa z 27 września 2013 r. o zmianie ustawy — Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw, DzU z 2013 r., poz. 1247.

Zakłada się bowiem, że wątpliwości co do interpretacji prawa muszą być w drodze wykładni usunięte w każdym wypadku, a powinność dokonania tego spoczywa właśnie na sędzi.

2.1.5. Zasada prawa do obrony — art. 6 k.p.k.

Oskarżonemu przysługuje prawo do obrony, w tym prawo do korzystania z obrońcy. W tym znaczeniu można mówić o podziale na obronę materialną i formalną.

Materialne prawo do obrony obejmuje wszystkie te działania procesowe, które może podejmować oskarżony, organ procesowy i inne podmioty w granicach wyznaczonych przez przepisy prawa i w celu ochrony interesów oskarżonego w procesie. Oskarżony ma zatem:

1. pełną inicjatywę dowodową,
2. prawo do aktywnego uczestniczenia w czynnościach procesowych,
3. prawo do wnoszenia środków zaskarżenia (wywoływanie kontroli instancyjnej),
4. możliwość wypowiadania się przy okazji prowadzonych czynności dowodowych,
5. prawo do składania wyjaśnień.

Formalne prawo do obrony natomiast to uprawnienie polegające na tym, że oskarżony już na etapie postępowania przygotowawczego może korzystać z fachowej pomocy obrońcy, który jest jego przedstawicielem procesowym. Nie może on jednakże podejmować działań niekorzystnych dla swojego klienta. Prawo do korzystania z obrońcy polega również na tym, że kodeks postępowania karnego pozostawia oskarżonemu możliwość dokonania swobodnego wyboru obrońcy. Wówczas obrońca działa z upoważnienia samego oskarżonego. Przypadki obrony obligatoryjnej reguluje art. 79 § 1 i 2 k.p.k. Oskarżony musi mieć obrońcę, gdy:

1. nie ukończył 18 lat;
2. jest głuchy;
3. jest niemy;
4. jest niewidomy;
5. zachodzi uzasadniona wątpliwość, czy jego zdolność rozpoznania znaczenia czynu lub kierowania swoim postępowaniem nie była w czasie popełnienia tego czynu wyłączona lub w znacznym stopniu ograniczona;
6. zachodzi uzasadniona wątpliwość, czy stan jego zdrowia psychicznego pozwala na udział w postępowaniu lub prowadzenie obrony w sposób samodzielny oraz rozsądny;

7. sąd uzna to za niezbędne ze względu na inne okoliczności utrudniające obronę;
a także w postępowaniu przed sądem okręgowym rozpatrującym sprawę w pierwszej instancji, jeżeli oskarżonemu zarzuca się zbrodnię (art. 80 k.p.k.).

W pewnych sytuacjach kodeks postępowania karnego przewiduje przypadki wyznaczenia oskarżonemu obrońcy z urzędu. Podejrzany, który nie ma obrońcy z wyboru, może żądać, aby wyznaczono mu obrońcę z urzędu, jeżeli wykáže, że znajduje się w takiej sytuacji materialnej czy rodzinnej, iż nie jest w stanie ponieść kosztów obrony z wyboru bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny (art. 78 § 1 k.p.k.). W momencie uzyskania statusu oskarżonego, kwestię posiadania obrońcy przez sprawcę reguluje art. 80a § 1, który wskazuje, że na wniosek oskarżonego, niemającego obrońcy z wyboru, prezes sądu, sąd lub referendarz sądowy wyznaczają w postępowaniu sądowym obrońcę z urzędu, chyba że ma zastosowanie art. 79 § 1 lub 2 albo art. 80 k.p.k. Między obrońcą z wyboru a obrońcą z urzędu istnieje stosunek subsydiarności. Oskarżony może mieć maksymalnie trzech obrońców.

2.1.6. Zasada swobodnej oceny dowodów — art. 7 k.p.k.

Zasada ta jest adresowana do wszystkich organów prowadzących postępowanie karne. Wynika z niej, że ocena poszczególnych dowodów należy do organu prowadzącego w danej fazie postępowanie. Ocena ta kształtowana jest na podstawie wszystkich zebranych dowodów. Jest ona oceną swobodną z uwzględnieniem:

1. zasad prawidłowego rozumowania,
2. wskazań wiedzy,
3. doświadczenia życiowego.

Wyróżnia się ocenę dowodów:

1. aprioryczną, która oznacza badanie dopuszczalności i możliwości wprowadzenia danego dowodu do procesu karnego;
2. aposterioryczną, która jest dokonywana po przeprowadzeniu dowodów.

Przeciwstawnie do swobodnej oceny dowodów wyróżnia się też legalną (ustawową) ocenę dowodów. Nie stosuje się jej obecnie. Polegała ona na tym, że w ustawie były zawarte wiążące organy reguły dotyczące oceny poszczególnych dowodów.

W polskim systemie procesowym obowiązuje system swobodnej, lecz kontrolowanej oceny dowodów. Do przejawów takiej oceny zalicza się:

1. konieczność sporządzenia uzasadnień orzeczeń przez organ procesowy, który wcześniej dokonał oceny dowodów i podjął na tej

- podstawie decyzję. Organ ten musi wyjaśnić jednocześnie swoją ocenę dowodów, czyli jakie fakty uznał za udowodnione, jakich nie przyjął i dlaczego, które zeznania świadków uznał za wiarygodne;
2. kontrolę swobodnej oceny dowodów (dokonanej przez organ pierwszej instancji) przez organ rozpoznający środek odwoławczy.

2.1.7. Zasada ścigania z urzędu — art. 9 k.p.k.

Zgodnie z zasadą wyrażoną w art. 9 § 1 k.p.k. organy procesowe (w tym policja, ABW, CBA) prowadzą postępowanie i dokonują czynności z urzędu, chyba że ustawa uzależnia je od wniosku określonej osoby, instytucji lub organu albo od zezwolenia władzy. W kontekście omawianej zasady warto również nadmienić, iż strony i inne osoby bezpośrednio zainteresowane mogą składać wnioski o dokonanie tych czynności, które organ może lub ma obowiązek podejmować z urzędu (art. 9 § 2 k.p.k.).

Zasada ścigania z urzędu statuuje obowiązek organu procesowego, który podejmuje czynności bez uprzedniej inicjatywy, np. strony. Wyjątek od zasady działania z urzędu stanowią czynności podejmowane na wniosek (organu procesowego, strony, innego podmiotu) albo których wykonanie uzależnione jest od uzyskania zezwolenia władzy będącego warunkiem ścigania.

Przykładowo można wskazać czynności, których wykonanie przez organ procesowy jest uzależnione od otrzymania polecenia innego organu procesowego, uzyskania wniosku, żądania określonej osoby, instytucji, organu, w tym:

1. na wniosek sądu rejonowego przekazanie sprawy przez sąd apelacyjny do rozpoznania sądowi okręgowemu (art. 25 § 2 k.p.k.);
2. przekazanie sprawy przez sąd wyższego rzędu sądowi innemu niż właściwy (art. 36 k.p.k.);
3. przekazanie przez Sąd Najwyższy z inicjatywy sądu właściwego sprawy do rozpoznania innemu sądowi równorzędnemu (art. 37 k.p.k.);
4. wyłączenie sędziego na wniosek (art. 42 k.p.k.);
5. na żądanie strony powtórzenie czynności dowodowej dokonanej przez osobę podlegającą wyłączeniu (art. 48 § 2 k.p.k.);
6. na żądanie podejrzanego wyznaczenie mu obrońcy z urzędu (art. 78 § 1 k.p.k.);
7. na wniosek obrońcy wyznaczenie zastępstwa procesowego (art. 84 § 2 k.p.k.);

8. zgłoszenie przedstawiciela organizacji społecznej do udziału w postępowaniu (art. 90 k.p.k.);
9. na wniosek strony przywrócenie terminu zawitego (art. 126 k.p.k.);
10. na żądanie osoby biorącej udział w czynności procesowej odczytanie fragmentów ich wypowiedzi wciągniętych do protokołu (art. 148 § 4 k.p.k.);
11. na wniosek strony oraz osoby mającej w tym interes prawny sprostowanie protokołu (art. 152 k.p.k.);
12. na wniosek stron, obrońców, pełnomocników i przedstawicieli ustawowych wydanie kopii dokumentów z akt sprawy (art. 156 § 2 k.p.k.);
13. na żądanie oskarżonego lub jego obrońcy umożliwienie złożenia oskarżonemu wyjaśnień na piśmie (art. 176 § 1 k.p.k.);
14. na żądanie świadka przesłuchanie go z wyłączeniem jawności (art. 183 § 2 k.p.k.);
15. na wniosek psychiatrów powołanie do udziału w wydaniu opinii biegłych innych specjalności (art. 202 § 2 k.p.k.);
16. w razie zgłoszenia przez biegłych dokonanie obserwacji oskarżonego w zakładzie leczniczym (art. 203 § 1 k.p.k.);
17. na wniosek osoby doręczenie jej postanowienia w przedmiocie zatwierdzenia przeszukania (art. 229 k.p.k.);
18. na wniosek prokuratora zatwierdzenie przez sąd kontroli i utrwalania rozmów telefonicznych (art. 237 § 2 k.p.k.);
19. na żądanie zatrzymanego umożliwienie mu kontaktu z adwokatem lub radcą prawnym (art. 245 § 1 k.p.k.);
20. na wniosek prokuratora stosowanie w postępowaniu przygotowawczym tymczasowego aresztowania (art. 250 § 2 k.p.k.);
21. na wniosek pracodawcy, szkoły, uczelni, organizacji społecznej przyjęcie poręczenia społecznego (art. 271 § 1 k.p.k.);
22. na wniosek prokuratora stosowanie kary porządkowej aresztowania (art. 290 § 1 k.p.k.);
23. na żądanie podejrzanego przesłuchanie go z udziałem ustanowionego obrońcy (art. 301 k.p.k.);
24. na żądanie podejrzanego podanie mu ustnie podstaw zarzutów (art. 313 § 3 k.p.k.);
25. na żądanie osoby, która złożyła wniosek o ściganie, wyłączenie jawności rozprawy (art. 360 § 2 k.p.k.);
26. wnioski składane w trybie art. 335 i 387 k.p.k.;
27. na wniosek pokrzywdzonego, strony, sporządzenie uzasadnienia wyroku (art. 422 § 1 k.p.k.);
28. na żądanie pokrzywdzonego przyjęcie przez policję skargi o przestępstwie ściganym z oskarżenia prywatnego (art. 488 § 1 k.p.k.);

29. prośba o ułaskawienie skazanego wnoszona przez: skazanego, osobę uprawnioną do składania na jej korzyść środków odwoławczych, krewnych w linii prostej, przysposabiającego lub przysposobionego, rodzeństwo, małżonka, osobę pozostającą ze skazanym we wspólnym pożyciu (art. 560 § 1 k.p.k.)⁹.

2.1.8. Zasada legalizmu — art. 10 k.p.k.

Organy powołane do ścigania przestępstw nie tylko są uprawnione do wszczęcia postępowania karnego, jego prowadzenia, podjęcia właściwych decyzji kończących postępowanie przygotowawcze, a oskarżyciel publiczny do wniesienia do sądu oskarżenia i popierania go przez sądem (o czyn ścigany z urzędu), lecz także mają taki obowiązek. Adresatem tej zasady są organy procesowe, w tym policja. Konsekwentnie ustawodawca wskazał, iż nikt nie może być zwolniony od odpowiedzialności za przestępstwo, poza wypadkami wskazanymi w ustawie lub w prawie międzynarodowym. Nieistotne jest zatem, kim jest sprawca, jaki ma status społeczny czy majątkowy.

Ponieważ działanie zasady legalizmu ograniczone zostało do czynów ściganych z urzędu, odstępstwem od tej zasady są:

1. Przestępstwa ścigane z oskarżenia prywatnego — w tej kategorii przestępstw (w kodeksie karnym to przestępstwa z art. 157 § 4 w zw. z § 2 i 3, art. 212, 216 oraz 217) ustawodawca pozostawia pokrzywdzonemu swobodę w przedmiocie podjęcia decyzji o złożeniu skargi.

Zgodnie z treścią art. 60 k.p.k. prokurator może, jeżeli uzna, że wymaga tego interes społeczny (przy czym nie chodzi tu tylko o sam czyn, lecz i o okoliczności dotyczące osoby pokrzywdzonej), ingerować w toczące się postępowanie oraz z własnej inicjatywy wszcząć postępowanie karne. Postępowanie toczy się wówczas z urzędu.

2. Przestępstwa ścigane na wniosek pokrzywdzonego (bezwzględnie wnioskowe i względnie wnioskowe). Proces jest uruchamiany z momentem złożenia wniosku przez pokrzywdzonego. Z chwilą złożenia wniosku dalsze postępowanie toczy się z urzędu. Pokrzywdzony nie może domagać się ścigania tylko wybranych osób. Wszystkie osoby, które brały udział w przestępstwie, są objęte ściganiem. Wynika to z zasady niepodzielności podmiotowej wnio-

⁹ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego*, t. 1: *Komentarz do art. 1–296*, Warszawa 2004, s. 78–80.

sku o ściganie. W przypadku osób najbliższych składający wniosek może te osoby wyłączyć spod ścigania.

Wniosek o ściganie może być imienny, gdy pokrzywdzony jest w stanie podać dane sprawcy, lub pokrzywdzony może złożyć wniosek o ściganie sprawcy nieznanego. W art. 12 § 3 k.p.k. wskazano możliwość cofnięcia przez pokrzywdzonego wniosku o ściganie. Może on być cofnięty w stadium postępowania przygotowawczego za zgodą prokuratora, a w stadium postępowania sądowego — za zgodą sądu. Ustawodawca określa moment końcowy złożenia oświadczenia o cofnięciu wniosku w postępowaniu sądowym, tj. do rozpoczęcia przewodu sądowego (do odczytania aktu oskarżenia) na pierwszej rozprawie głównej. Ponowne złożenie wniosku jest niedopuszczalne. Następstwem niezłożenia wniosku o ściganie bądź cofnięcia wniosku są odmowa wszczęcia postępowania lub umorzenie postępowania karnego (na podstawie art. 17 § 1 pkt 10 k.p.k.). Uprawnionym do złożenia wniosku jest pokrzywdzony posiadający pełną zdolność do czynności prawnych w rozumieniu prawa cywilnego. Zatem wniosku o ściganie nie mogą złożyć osoba małoletnia czy osoba ubezwłasnowolniona częściowo lub całkowicie. W powyższych przypadkach osobą uprawnioną do złożenia wniosku jest przedstawiciel ustawowy lub osoba, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony pozostaje (art. 51 § 2 k.p.k.).

Odstępstwem od zasady legalizmu jest także umorzenie absorpcyjne (art. 11 § 1 k.p.k.), w sytuacji oczywistej niecelowości wymierzenia oskarżonemu kary.

2.1.9. Zasada oportunistu (celowości) — art. 11 k.p.k.

Zasada oportunistu jest zasadą przeciwstawną zasadzie legalizmu. Polega ona na tym, iż w określonych sytuacjach ustawodawca pozostawia uznaniu organów ścigania decyzję o dalszym toku postępowania czy też decyzję o zaniechaniu wszczęcia i prowadzenia postępowania, przy uwzględnieniu interesu społecznego. Nie jest to swobodne uznanie organu procesowego, lecz oparte na kryterium celowości, przy uwzględnieniu interesu społecznego i wymiaru sprawiedliwości. Zasada oportunistu przejawia się np. w instytucji umorzenia absorpcyjnego. W myśl bowiem art. 11 § 1 k.p.k. postępowanie w sprawie o występki, zagrożony karą pozbawienia wolności do lat 5, można umorzyć, jeżeli orzeczenie wobec oskarżonego kary byłoby oczywiście niecelowe ze względu na rodzaj i wysokość kary prawomocnie orzeczonej za inne przestępstwo, a interes pokrzywdzonego temu się nie sprzeciwia. Istnieje jednakże możliwość wznowienia postępowania w sprawie umorzonej z powodu niecelowości orzeczenia wobec

oskarżonego kary, ze względu na rodzaj i wysokość kary orzeczonej za inne przestępstwo.

W ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich także można dostrzec instytucję oportunistyczną. Artykuł 21 § 2 u.p.n. wskazuje, że „sąd rodzinny nie wszczyna postępowania, a wszczęte umarza w całości lub w części, jeżeli nie ma podstaw do jego wszczęcia lub prowadzenia w określonym zakresie albo gdy orzeczenie środków wychowawczych lub poprawczych jest niecelowe, w szczególności ze względu na orzeczone już środki w innej sprawie, które w ocenie sądu są wystarczające”.

2.1.10. Zasada skargowości — art. 14 k.p.k.

Koniecznym warunkiem wszczęcia postępowania sądowego przez uprawnionego (oskarżyciela) jest wniesienie skargi do sądu. Skarga ta określa ramy postępowania sądowego, zarówno granice podmiotowe, jak i przedmiotowe. Rozpoznanie sprawy będzie uzależnione od wystąpienia zespołu elementów:

1. oskarżenia, które realizuje oskarżyciel wnoszący skargę i popierający ją w sądzie;
2. oskarżonego — osoby, której zarzucono popełnienie przestępstwa;
3. sądu rozstrzygającego sprawę.

Rodzaje skarg:

1. zasadnicze (akt oskarżenia, wnioski o warunkowe umorzenie postępowania, wnioski o umorzenie postępowania z powodu niepo czytalności sprawcy i zastosowanie środka zabezpieczającego),
2. etapowe (apelacja, kasacja, sprzeciw od wyroku nakazowego),
3. incydentalne (zażalenie na zatrzymanie, zażalenie na zastosowane środki zapobiegawcze).

Istotną regulację wskazano w art. 14 § 2 k.p.k. Dopuszczono bowiem możliwość wycofania aktu oskarżenia do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego na pierwszej rozprawie głównej. Przewiduje się ponadto możliwość wycofania przez oskarżyciela aktu oskarżenia także w toku przewodu sądowego przed sądem pierwszej instancji, acz decyzja taka uzależniona jest od zgody oskarżonego. Ponowne wniesienie aktu oskarżenia przeciwko tej samej osobie o ten sam czyn jest niedopuszczalne.

2.1.11. Zasada jawności — art. 355 k.p.k.

Zgodnie z zasadą wyrażoną we wskazanym powyżej przepisie rozprawa odbywa się jawnie. Wyróżnia się jawność:

1. wewnętrzną (w stosunku do stron, które w danym postępowaniu występują),
2. zewnętrzną (w stosunku do ogółu społeczeństwa).

Zasada jawności to dyrektywa udostępniania społeczeństwu informacji o rozpoznawanych sprawach karnych. Społeczeństwo ma możliwość sprawowania pewnego rodzaju kontroli nad procesem i sądami. Sąd może zezwolić przedstawicielom radia, telewizji, prasy na udział w rozprawach sądowych (art. 357 k.p.k.). Decyzję o dopuszczeniu przedstawicieli mediów do udziału w rozprawie pozostawia się sądowi, który rozpatruje daną sprawę karną (dotyczy to oczywiście tylko rozpraw jawnych). Również sąd udziela zezwolenia na rejestrowanie za pomocą urządzenia rejestrującego dźwięk przebiegu rozprawy na wniosek strony, jeżeli przemawia za tym uzasadniony interes społeczny, a rejestrowanie nie będzie utrudniać przebiegu rozprawy (art. 358 k.p.k.).

Zasada jawności doznaje pewnych ograniczeń w ściśle przewidzianych w ustawie przypadkach wskazanych w art. 359 i 360 k.p.k. Niejawna jest rozprawa, która dotyczy:

1. wniosku prokuratora o umorzenie postępowania z powodu niepo czytalności sprawcy (jest to zarazem wniosek dotyczący zastosowania środka zabezpieczającego);
2. sprawy o pomówienie lub znieważenie, chyba że pokrzywdzony złoży wniosek, by rozprawa odbyła się jawnie.

W art. 360 § 1 k.p.k. przewidziano przypadki wyłączenia jawności rozprawy w całości lub w części, jeśli jawność mogłaby:

1. wywołać zakłócenia spokoju publicznego;
2. obrażać dobre obyczaje;
3. ujawniać okoliczności, które ze względu na ważny interes państwa powinny być zachowane w tajemnicy;
4. naruszać ważny interes prywatny.

Rozprawa jest ponadto niejawna, gdy na niej jest odczytywany protokół zeznań świadka przesłuchanego w trybie art. 184 (art. 393 § 4 k.p.k.).

Sąd obligatoryjnie wyłącza jawność rozprawy (w całości lub w części) na wniosek osoby, która złożyła wniosek o ściganie. Fakultatywne wyłączenie jawności rozprawy (w całości lub w części) następuje, jeśli choć jeden z oskarżonych jest nieletni lub na czas przesłuchania świadka, który nie ukończył 15 lat (art. 360 § 2–3 k.p.k.).

W razie wyłączenia jawności rozprawy strony mogą wskazać po dwie osoby, które pozostaną na sali — tzw. mężowie zaufania. Jeżeli jest kilku oskarżycieli lub oskarżonych, każdy z nich może wskazać po jednej osobie. W sytuacji wyłączenia jawności rozprawy przewodniczący może pozwolić określonym osobom na pozostawanie na sali. Osoby, które uczestniczyły w takiej rozprawie, mają obowiązek zachować w tajemnicy okoliczności podczas niej ujawnione.

Jawnie odbywa się ogłoszenie wyroku przez sąd. Chodzi tu o ogłoszenie samego rozstrzygnięcia (sentencji wyroku). Jeżeli natomiast jawność rozprawy wyłączono w całości lub w części, przytoczenie powodów wyroku może nastąpić również z wyłączeniem jawności w całości lub w części (art. 364 § 2 k.p.k.). Tajnym etapem rozprawy jest przebieg narady i głosowania nad orzeczeniem. Stanowi to bezwzględny zakaz dowodowy. Nie jest bowiem dopuszczalne zwolnienie w tym względzie od zachowania tajemnicy.

2.1.12. Zasada kontradiktoryjności (sporności)

Omawiana zasada umożliwia stronom prowadzenie aktywnej „działalności” w procesie. Strony mają możliwość zaprezentowania różnej argumentacji i możliwość swobodnego rozporządzania swoimi prawami w celu uzyskania dla siebie najkorzystniejszego rezultatu. Sprawa zostanie więc wszechstronnie naświetlona, co sprzyja wydaniu obiektywnego, sprawiedliwego wyroku.

Cechą sporu procesowego jest istnienie równouprawnienia stron (reguła równości broni). Zasada równości praw stron w procesie najlepiej oddaje zasadę słuszności procesu. Stanowi ona gwarancję, iż każdej ze stron przysługują wszelkie środki prawne, które może wykorzystać w czasie toczącego się postępowania w celu obrony swoich interesów.

W pełni zasada kontradiktoryjności występuje w postępowaniu sądowym. Przejawem zasady kontradiktoryjności w toku procesu jest m.in.:

1. prawo do składania wniosków dowodowych,
2. prawo do udziału w czynnościach postępowania,
3. prawo do przeglądania akt sprawy,
4. prawo do zadawania pytań osobom przesłuchiwanym,
5. prawo do zaskarżania zapadłych decyzji procesowych,
6. prawo do korzystania z pomocy obrońcy (oskarżony) oraz pełnomocnika (pokrzywdzony, oskarżyciel posiłkowy, prywatny).

Zasada kontradiktoryjności, w znowelizowanej formie przejawia się także w treści art. 167 § 1 k.p.k., który stanowi podstawę inicjatywy dowodowej stron oraz określa sposób przeprowadzania dowodów. W zamyśle ustawodawcy jest ukształtowanie takiej roli sądu, który nie będzie miał

obowiązku dowodzenia racji którejkolwiek ze stron, a pełnić będzie jedynie funkcję obiektywnego i niezależnego arbitra. Aktywna rola sądu ma się bowiem ograniczać wyłącznie do wskazanych przypadków, a mianowicie:

1. przeprowadzania dowodu w granicach przedstawionej przez stronę tezy dowodowej, w razie niestawiennictwa strony, na wniosek której dowód został dopuszczony, a także w wyjątkowych wypadkach uzasadnionych szczególnymi względami;
2. z urzędu, wyłącznie w wyjątkowych wypadkach, uzasadnionych szczególnymi okolicznościami sprawy.

Na marginesie czynionych tu rozważań przypomnieć wypada, że oskarżyciel publiczny zobowiązany jest do usunięcia wątpliwości o charakterze dowodowym, w przeciwnym przypadku rozstrzygać się je będzie na korzyść oskarżonego.

Zasadę kontradiktoryjności doregulowują także rozwiązania przyjęte w art. 352, 367a, 368 k.p.k. z uwagi na eliminację zapisu traktującego o dopuszczeniu dowodów z urzędu.

Istotne zmiany przesuwające ciężar przeprowadzania dowodów na strony zawierają także przepisy art. 46, art. 80a, art. 156, art. 171 § 2, art. 366, art. 370, art. 391, art. 404a, art. 427 § 3 k.p.k.

2.1.13. Zasada ustności — art. 365 k.p.k.

W najszerszym spektrum zasada ta realizowana jest na etapie rozprawy sądowej. Czynności procesowe dokonywane na rozprawie mają formę ustną, np. przesłuchanie świadka, biegłego. Również wnioski stron mogą być składane ustnie do protokołu. Ustność czynności sprzyja realizacji zasady bezpośredniości i jawności rozprawy.

Istnieją wyjątki od zasady ustności dla niektórych czynności. Wymagana jest forma pisemna w przypadku np. złożenia apelacji. Dla niektórych czynności z uwagi na ich znaczenie ustawodawca przewidział połączenie obu form — ustnej i pisemnej, np. przedstawienie zarzutów podejrzanemu w śledztwie.

2.1.14. Zasada bezpośredniości — nieskodyfikowana

Zasada ta obejmuje trzy dyrektywy postępowania:

1. wszelkie rozstrzygnięcia organów procesowych muszą opierać się na dowodach przeprowadzonych i zgromadzonych w danym postępowaniu karnym;

2. organ procesowy musi zetknąć się bezpośrednio ze źródłem i środkiem dowodowym;
3. w pierwszej kolejności wykorzystuje się dowody pierwotne, np. zeznania naoczego świadka, a w dalszej kolejności dowody pochodne, np. zeznania świadka ze słyszenia.

Adresatem zasady bezpośredniości jest przede wszystkim sąd dokonujący ustaleń faktycznych i wydający na ich podstawie orzeczenie. Zasada bezpośredniości ogranicza możliwość wystąpienia błędu w dochodzeniu do ustalania okoliczności zdarzenia.

Odstępstwa od zasady bezpośredniości:

1. Art. 377 § 3 i 4 k.p.k. — jeżeli oskarżony, którego obecność jest obowiązkowa, zawiadomiony o terminie rozprawy oświadczy, że nie weźmie w niej udziału, uniemożliwia doprowadzenie go na rozprawę, albo zawiadomiony o niej nie stawia się bez usprawiedliwienia, sąd może prowadzić postępowanie bez jego udziału. Sąd może jednak zarządzić zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie oskarżonego. Jeżeli oskarżony nie złożył jeszcze wyjaśnień przed sądem, przesłuchania można dokonać w ramach pomocy prawnej — sędzia wyznaczony lub sąd wezwany, lub uznać za wystarczające odczytanie poprzednio złożonych wyjaśnień.
2. Art. 389 § 1 k.p.k. — dotyczy możliwości odczytania protokołów zawierających wcześniejsze wyjaśnienia oskarżonego, jeżeli on:
 - a) nie stawił się na rozprawę;
 - b) odmawia składania wyjaśnień;
 - c) składa odmienne wyjaśnienia niż poprzednio;
 - d) oświadcza, że pewnych okoliczności nie pamięta.
3. Art. 391 § 1–1a k.p.k. — dotyczy możliwości odczytania na rozprawie zeznań świadków, uzyskanych w postępowaniu przygotowawczym lub złożonych wcześniej przed sądem w tej lub innej sprawie, w przypadku gdy:
 - a) świadek bezpodstawnie odmawia złożenia zeznań;
 - b) świadek zeznaje odmiennie niż poprzednio;
 - c) świadek oświadczy, iż pewnych okoliczności nie pamięta;
 - d) świadek przebywa za granicą;
 - e) nie można było świadkowi wręczyć wezwania;
 - f) świadek nie stawił się z powodu niedających się usunąć przeszkód;
 - g) świadek zmarł;oraz gdy:
 - h) prezes sądu zaniechał wezwania świadka na podstawie art. 333 § 2 k.p.k.

4. Art. 392 § 1 k.p.k. — wolno odczytywać na rozprawie głównej protokoły przesłuchania świadków i oskarżonych, wcześniej sporządzone w postępowaniu przygotowawczym lub przed sądem albo w innym postępowaniu przewidzianym przez ustawę, gdy bezpośrednio przeprowadzenie dowodu nie jest niezbędne, a żadna z obecnych stron temu się nie sprzeciwia.
5. Art. 393 § 1 k.p.k. — zezwala na odczytanie na rozprawie protokołu oględzin, przeszukania i zatrzymania rzeczy, opinii biegłych, opinii instytucji, wyników wywiadu środowiskowego, wszelkich dokumentów urzędowych złożonych w postępowaniu, danych o karalności oraz zawiadomienia o przestępstwie, chyba że zostało złożone do protokołu, o którym mowa w art. 304a k.p.k.
6. Art. 393 § 3 k.p.k. — mogą być odczytywane na rozprawie wszelkie dokumenty prywatne, powstałe poza postępowaniem karnym, w szczególności oświadczenia, publikacje, listy oraz notatki.
7. Art. 393 § 4 — wolno odczytywać na rozprawie protokoły zeznań świadka incognito, ale rozprawa jest wówczas niejawną (art. 184 k.p.k.).
8. Art. 396 k.p.k. — pomoc sądowa, gdy stawiennictwo świadka jest niemożliwe w miejscu, gdzie odbywa się rozprawa. Czynności dowodowych może dokonać sędzia wyznaczony ze składu orzekającego lub sąd wezwany (sąd, do którego sąd orzekający zwraca się o dokonanie określonej czynności¹⁰).

2.1.15. Zasada informacji prawnej — art. 16 k.p.k.

Przepis art. 16 k.p.k. statuuje obowiązek informowania uczestników postępowania o przysługujących im z racji uczestniczenia w konkretnym procesie uprawnieniach i o ich obowiązkach (zasada informacji prawnej). Obowiązek ten spoczywa na organie prowadzącym postępowanie, którym jest policjant, inny organ prowadzący postępowanie przygotowawcze, prokurator, sąd. Istnieje obowiązek pouczenia uczestnika postępowania, a zatem nie tylko stron, lecz także świadka, biegłego, tłumacza, specjalisty, a nawet przedstawicieli procesowych stron, którzy wykonują swe funkcje zawodowo (obrońcy i pełnomocnicy). Zasada uczciwości procesowej wymaga, aby organ prowadzący postępowanie informował uczestników procesu o ich obowiązkach i uprawnieniach. Ma to szczególne znaczenie,

¹⁰ T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2005, s. 98.

zważywszy na fakt posiadania przez organy procesowe merytorycznego przygotowania do prowadzenia spraw. Istotne jest przy tym obiektywne zachowanie organu procesowego.

Zakres informacji udzielanych uczestnikom postępowania dotyczy informowania ich o ciężących na nich obowiązkach i przysługujących im uprawnieniach, w sytuacji gdy organ procesowy jest zobowiązany z mocy przepisu szczególnego do takiego pouczenia (art. 16 § 1 k.p.k.). Przykładowo przepis art. 300 § 1, 2 i 3 k.p.k. nakłada na organy procesowe obowiązek pouczenia podejrzanego, pokrzywdzonego, świadka. Natomiast w sytuacji, gdy przepis szczególny nie nakłada *expressis verbis* na organ prowadzący postępowanie obowiązku pouczenia, to należy uczestnika pouczyć, gdy w świetle konkretnych okoliczności sprawy jest to nieodzowne (art. 16 § 2 k.p.k.). Wyrażony w tym przepisie obowiązek organu prowadzącego postępowanie nie ma charakteru bezwzględnego, jak to ma miejsce w przypadku regulacji wskazanej w art. 16 § 1 k.p.k. Warunkowany jest skonkretyzowaną sytuacją procesową uczestnika, która w ocenie organu procesowego wymaga poinformowania go o określonych prawach czy obowiązkach.

3. Przesłanki procesowe

Przesłanki procesowe są jednym z ważniejszych zagadnień w procedurze karnej, a jednocześnie jest to problematyka trudna i kontrowersyjna. Przedstawiciele doktryny spierają się bowiem w wielu kwestiach odnoszących się zarówno do zagadnień definicyjnych, jak i konstrukcyjnych. Część z nich¹¹ opowiada się np. za ograniczeniem katalogu przesłanek do warunków ściśle procesowych (jest to tzw. wąskie rozumienie przesłanek, nie zalicza się do nich warunków materialnych dopuszczalności postępowania karnego). Zwolennicy tego podejścia podkreślają, iż przesłanki ściśle procesowe decydują wyłącznie o bycie procesu, nie zaś o odpowiedzialności karnomaterialnej. Koncepcja ta ma swoich przeciwników, którzy z kolei wskazują na bardziej celowe szerokie ujęcie zakresu pojęcia przesłanek procesowych, a zatem ich rozumienie jako warunków dopuszczalności postępowania karnego, z zachowaniem ich wewnętrznego podziału na trzy grupy, mianowicie na: przesłanki o charakterze materialnym, o charakterze ściśle formalnym i przesłanki o charakterze mieszanym¹².

Przesłanki procesowe (warunki dopuszczalności procesu) to określone stany (sytuacje), z którymi procedura karna łączy dopuszczalność bądź niedopuszczalność postępowania karnego¹³. Przeszkoda procesowa to występowanie zarówno przesłanki negatywnej, jak i brak wymaganej przesłanki pozytywnej (zatem zarówno istnienie przesłanki ujemnej, jak i brak przesłanki dodatniej). Przykładowo jeżeli doszło do popełnienia kradzieży, bo sprawca dokonał zaboru cudzego mienia w celu przywłaszczenia, wystąpiła przesłanka pozytywna (czyn zawiera znamiona czynu zabronionego). Jeżeli zaś zachowanie sprawcy nie wyczerpało znamion czynu zabronionego przestępstwa kradzieży, to występuje przesłanka negatywna — postępowanie jest niedopuszczalne. Można też wskazać inne przykłady: brak wymaganego wniosku o ściganie — przesłanka negatywna, złożenie wniosku o ściganie przez pokrzywdzonego — przesłanka pozytywna.

¹¹ S. Śliwiński, *Polski proces karny przed sądem powszechnym. Zasady ogólne*, Warszawa 1948, s. 159.

¹² B. Bieńkowska, P. Kruszyński, C. Kulesza, P. Piszczek, *Wykład prawa karnego procesowego*, Białystok 2004, s. 112. Zob. też: T. Grzegorzczak J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2011, s. 190–191.

¹³ T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2011, s. 180.

Przeszkoda procesowa to ogólne stany warunkujące dopuszczalność postępowania prowadzonego w trybie zwykłym.

Przesłanki możemy podzielić na:

1. Pozytywne (dodatnie) — umożliwiają prowadzenie postępowania karnego, a zatem powodują jego dopuszczalność, np. podleganie sprawcy orzecznictwu polskich sądów, złożenie wniosku o ściganie przez pokrzywdzonego.
2. Negatywne (ujemne) — powodują niedopuszczalność postępowania karnego, np. przedawnienie karalności.
3. Szczególne — stany, które warunkują dopuszczalność postępowania szczególnego (przyspieszonego, nakazowego).
4. Bezwzględne (abstrakcyjne) — warunki dopuszczalności procesu o określony czyn przeciwko określonej osobie w każdym układzie procesowym, np. śmierć oskarżonego, przedawnienie, abolicja.
5. Względne (konkretne) — warunki dopuszczalności procesu o określony czyn przeciwko określonej osobie w konkretnym układzie procesowym, np. właściwość sądu, wnioski o ściganie, zezwolenie władzy. Zatem jeżeli zmienią się okoliczności danej sytuacji, postępowanie może być prowadzone.
6. Materialne — warunkują dopuszczalność procesu karnego oraz samą odpowiedzialność karną określoną przepisami prawa karnego materialnego. Są to przesłanki wymienione w art. 17 § 1 pkt 1–4 k.p.k.
7. Formalne — warunkują jedynie sam proces karny. Zaliczamy do nich podsądność, skargę uprawnionego oskarżyciela, warunki ścigania karnego, *res iudicata*, zawieszność sprawy.

W doktrynie¹⁴ wyróżnia się też przesłanki o charakterze mieszanym (materialno-formalnym), np. przedawnienie karalności, które jest regulowane przez prawo karne materialne, jednak wpływa na możliwość pociągnięcia sprawcy do odpowiedzialności karnej w drodze procesu karnego. Skutkiem wystąpienia ujemnej przesłanki procesowej w postępowaniu przygotowawczym jest wydanie postanowienia o odmowie wszczęcia postępowania bądź postanowienia o umorzeniu postępowania.

Konsekwencje wystąpienia przeszkody procesowej wskazanej w art. 17 § 1 k.p.k. w postępowaniu sądowym reguluje art. 414 § 1 k.p.k.:

1. wydanie przez sąd wyroku uniewinnającego, gdy wystąpią przesłanki zawarte w art. 17 § 1 pkt 1 i 2 k.p.k. (chyba że sprawca w chwili czynu był niepoczytalny);
2. wydanie wyroku o umorzeniu postępowania, gdy wystąpią przesłanki zawarte w art. 17 § 1 pkt 3–11 k.p.k.

¹⁴ Tamże, s. 182.

Rys. 2. Podział przesłanek na przesłanki pozytywne i negatywne

POZYTYWNE	NEGATYWNE
stany prawne, które <u>muszą zachodzić</u> , by proces karny był <u>dopuszczalny</u>	stany prawne, które <u>wyłączają dopuszczalność</u> wszczęcia i dalszego biegu procesu

Źródło: opracowanie własne

Rys. 3. Podział przesłanek na przesłanki ogólne i szczególne

OGÓLNE	SZCZEGÓLNE (jako dodatkowe)
stany prawne, które <u>muszą zachodzić</u> , by proces karny był <u>dopuszczalny</u>	stany prawne, które <u>warunkują tryb szczególny</u> procesu

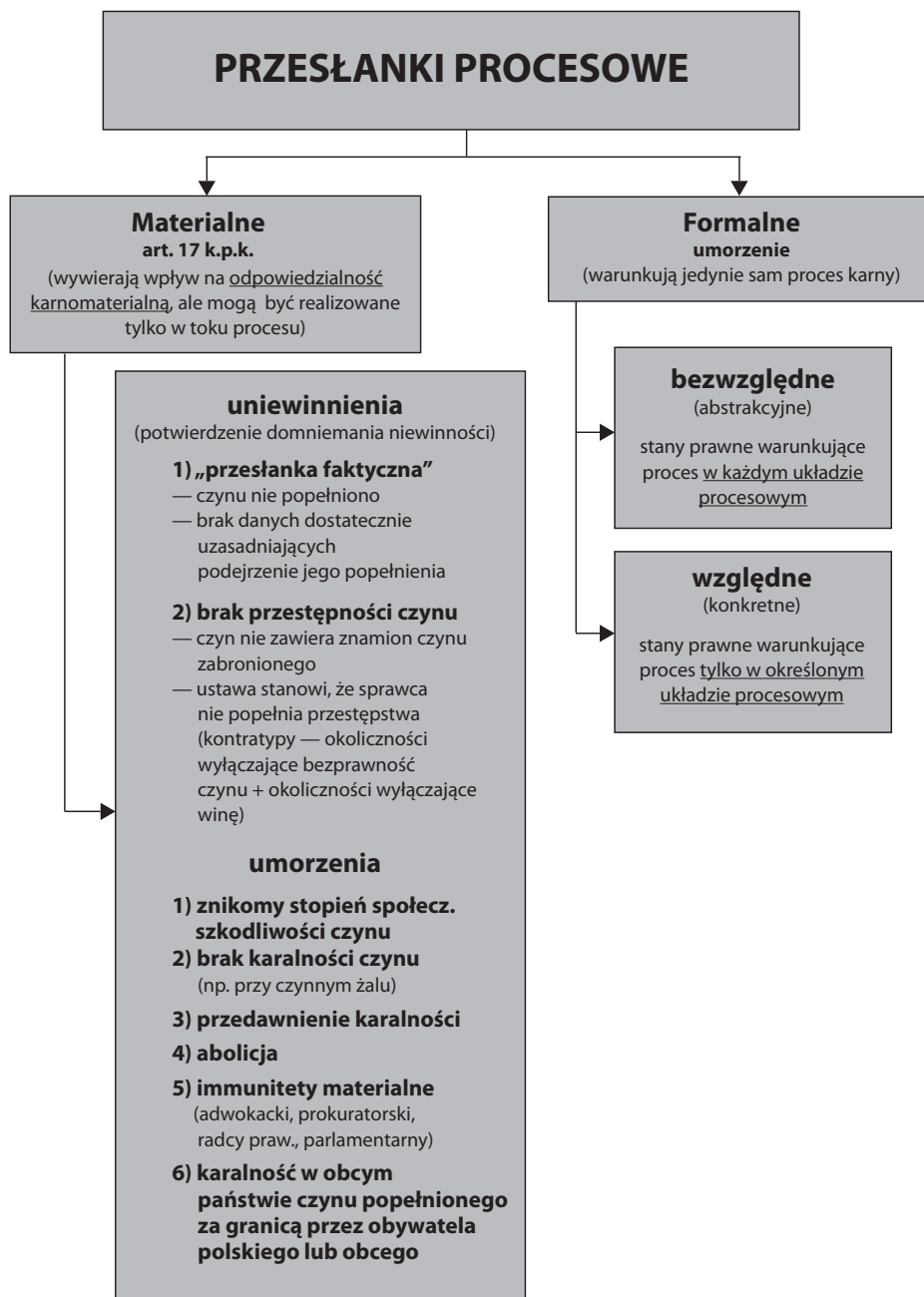
Źródło: opracowanie własne

Rys. 4. Kryteria rozróżniania przesłanek formalnych

<p>Kryterium rozróżniania przesłanek formalnych stanowi układ procesowy</p> <ol style="list-style-type: none">1) osoba podejrzanego (oskarżonego)2) czyn oskarżonego3) element, którego brak stanowi negatywną przesłankę procesową
--

Źródło: opracowanie własne

Rys. 5. Podział przesłanek na materialne i formalne

Źródło: opracowanie własne

3.1. Charakterystyka poszczególnych przesłanek procesowych¹⁵

3.1.1. Art. 17 § 1 pkt 1 k.p.k.

- A. „czynu nie popełniono” albo
- B. „brak jest danych dostatecznie uzasadniających podejrzenie jego popełnienia”

ad A. Przesłanka procesowa „czynu nie popełniono” dotyczy braku podstawy faktycznej ścigania i ma materialnoprawny charakter. Przesłankę tę można ująć przedmiotowo, jako brak czynu, oraz podmiotowo, co znaczy, że czynu nie dopuściła się określona osoba. W takiej sytuacji brakuje podstaw faktycznych ścigania. Czynu nie popełniono, a zatem do czynu w ogóle nie doszło, bądź zdarzenie nie ma cech czynu w rozumieniu prawa karnego materialnego. Czyn w prawie karnym materialnym może polegać na działaniu (przejaw aktywności człowieka będący wynikiem jego woli) bądź zaniechaniu (powstrzymanie się od działania). Nie będzie czynem zachowanie:

1. pod wpływem szoku urazowego, ataku epilepsji itp.;
2. pod wpływem przymusu bezwzględego (*vis absoluta*). Nie są więc czynami takie zachowania (ruchy) człowieka, przy których organizm ludzki jest jedynie „narzędziem” w rękach drugiej osoby. Nie stanowi więc czynu naruszenie nietykalności cielesnej drugiej osoby przez osobę w jej kierunku popchniętą bądź zachowanie osoby pod wpływem podanych jej środków odurzających kierującej obraźliwe słowa pod adresem innej osoby.

Będą natomiast czynem zachowania podjęte pod wpływem fizycznego bądź psychicznego przymusu względnego (*vis compulsiva*), np. bicia, gróźb, w wyniku których osoba wyjawia sprawcy tajne informacje. W takim przypadku wywierany jest nacisk na wolę osoby, co nie wyklucza kierowania przez tę wolę jej zachowaniem. Nie oznacza to, że w tego rodzaju przypadkach osoba będzie ponosić odpowiedzialność karną. W takim wypadku wyłączenie odpowiedzialności nie będzie spowodowane brakiem czynu, lecz działaniem, np. w stanie wyższej konieczności (art. 26 k.k.).

Pojęcie czynu nie jest równoznaczne z pojęciem przestępstwa. W definicji przestępstwa można wyróżnić następujące jego elementy:

1. czyn człowieka,
2. karalność,

¹⁵ Więcej zob. A. Choromańska, M. Porwisz, *ABC przesłanek procesowych, czyli niezbędna teoria dla procesualisty*, „Policja” 2012, nr 3, s. 26–39.

3. bezprawność,
4. zawinienie,
5. karygodność.

Do zaistnienia przestępstwa konieczne jest wystąpienie wszystkich przesłanek określających odpowiedzialność karną¹⁶.

ad B. Z kolei przesłanka „brak jest danych dostatecznie uzasadniających podejrzenie jego popełnienia” odnosi się do faktycznej podstawy wszczęcia procesu karnego. Otóż w myśl art. 303 k.p.k. przyjąć należy, że aby wszczęcie postępowania karnego było dopuszczalne, powinien istnieć co najmniej taki zespół danych, który uprawdopodobnia fakt popełnienia przestępstwa (wzbudza w organach ścigania wysoki stopień podejrzenia co do tego faktu). Jeżeli przeszkoda ta stwierdzona zostanie po wszczęciu postępowania przygotowawczego, czyli nie zebrano dostatecznych dowodów i wobec tego „postępowanie nie dostarczyło podstawy do wniesienia aktu oskarżenia”, postępowanie przygotowawcze umarza się.

3.1.2. Art. 17 § 1 pkt 2 k.p.k.

- A. „czyn nie zawiera znamion czynu zabronionego” albo
- B. „ustawa stanowi, że sprawca nie popełnia przestępstwa”

ad A. O braku przestępności czynu decyduje prawo karne materialne. By zdekodować znaczenie przesłanki „czyn nie zawiera znamion czynu zabronionego”, na wstępie zasadne wydaje się przypomnienie ustawowych znamion przestępstwa:

1. **podmiot** — człowiek zdolny do ponoszenia odpowiedzialności (art. 10 k.k.), poczytalny i indywidualnie określony;
2. **przedmiot ochrony** (zamachu) — wyróżnia się przedmiot rodzajowy (poszczególne rozdziały kodeksu karnego) oraz indywidualny (dotyczący danego przestępstwa, np. art. 278 § 1 k.k. — cudza rzecz ruchoma);
3. **strona podmiotowa** — odzwierciedla stosunek psychiczny sprawcy do czynu, w doktrynie wyróżnia się:
 - a) **umyślność** — zamiar bezpośredni (sprawca chce popełnić czyn zabroniony) i ewentualny (sprawca nie chce popełnić czynu zabronionego, ale przewiduje możliwość jego popełnienia i na to się godzi),

¹⁶ A. Marek, *Kodeks karny. Komentarz*, LEX 2007.

b) nieumyślność (sprawca nie ma zamiaru/ nie chce popełnić czynu zabronionego, nie godzi się na niego, ale popełnia go na skutek niezachowania ostrożności wymaganej w danych okolicznościach);

4. **strona przedmiotowa:**

a) zachowania sprawcy (czynność sprawcza) — opisane znamieniem czasownikowym („zabija”, „przywłaszcza”, „nie udziela pomocy”);

b) przedmiot czynu (przedmiot czynności wykonawczej) — przedmiot materialny, na którym dokonywane jest przestępstwo (ciało człowieka, rzecz);

c) skutek (zmiana w rzeczywistości) — dotyczy przestępstw materialnych, dla ich bytu konieczne jest wystąpienie skutku (np. aby czyn zakwalifikować jako zabójstwo, musi nastąpić śmierć człowieka), bezskutkowe (formalne) — karalne jest samo zabronione zachowanie sprawcy, np. art. 233 § 1 k.k.;

d) związek przyczynowy — powiązanie między zachowaniem sprawcy i skutkiem, w którym bez zaistnienia tego pierwszego skutek by nie nastąpił, np. zadanie ciosu nożem, bez czego skutek w postaci uszkodzenia ciała by nie nastąpił;

e) inne okoliczności popełnienia czynu (okoliczności modalne): czas (np. w związku z pełnieniem obowiązków służbowych), miejsce przestępstwa (np. terytorium RP, statek wodny, powietrzny), sposób działania (np. przemoc, podstęp, wprowadzenie w błąd), środki (broń, nóż, inny podobnie niebezpieczny przedmiot), sytuacja (wspólnie z inną osobą).

ad B. Ustawa stanowi, że sprawca nie popełnia przestępstwa, gdy zachodzą okoliczności wyłączające odpowiedzialność karną, czyli: okoliczności wyłączające bezprawność, tzw. kontratyipy oraz okoliczności wyłączające winę.

Okoliczności wyłączające bezprawność czynu — kontratyipy ustawowe stanowią:

1. **obrona konieczna** (art. 25 k.k.) — bezpośredni, bezprawny zamach na jakiegokolwiek dobro chronione prawem; przekroczenie ram obrony koniecznej stanowi tzw. eksces intensywny, np. użycie nadmiernych środków lub tzw. eksces ekstensywny — niewspółczesność przeciwdziałania zamachowi (zarówno przed, jak i po ustaniu zagrożenia);

2. **stan wyższej konieczności** (art. 26 § 1 k.k.) — poświęcenie dobra niższej wartości dla ratowania dobra wyższej wartości w sytuacji, gdy to dobro jest zagrożone; przekroczenie granic stanu wyższej

konieczności to tzw. eksces intensywny — niezachowanie zasady proporcjonalności między dobrem poświęconym a ratowanym, i eksces ekstensywny — niewspółczesność działania;

3. **ryzyko nowatorstwa** (art. 27 k.k.) — uchylenie odpowiedzialności karnej za wynik eksperymentu, gdy łącznie zostaną spełnione warunki:
 - a) sprawdzenie nowatorskiego pomysłu;
 - b) eksperyment ma charakter poznawczy, medyczny, techniczny, ekonomiczny;
 - c) z eksperymentem związana jest spodziewana korzyść medyczna itp.;
 - d) oczekiwane korzyści, celowość, sposób przeprowadzenia eksperymentu muszą być zasadne w świetle aktualnego stanu wiedzy;
 - e) eksperyment musi odbywać się za zgodą uczestników,
 - f) uczestnik musi być poinformowany o spodziewanych korzyściach, negatywnych skutkach oraz o możliwości odstąpienia od eksperymentu w każdym czasie;
4. **działanie w ramach ostatecznej potrzeby wojskowej** (art. 319 k.k.) — przypadek, gdy żołnierz okazuje nieposłuszeństwo wobec rozkazu (zgodnego z prawem), wtedy osoba wydająca rozkaz ma prawo podjąć środki niezbędne do wymuszenia posłuchu rozkazu, np. groźby, naruszenie nietykalności cielesnej.

Okoliczności wyłączające bezprawność czynu — kontratypy poza-kodeksowe to: ryzyko sportowe (dobro przeciwnika), czynności lecznicze (zgoda pacjenta, zabieg wykonany przez uprawnioną osobę zgodnie ze sztuką lekarską), działanie w ramach uprawnień i obowiązków, zgoda pokrzywdzonego, przerwanie ciąży w warunkach przewidzianych prawem, zwyczaj.

Prawo karne materialne przewiduje w poszczególnych regulacjach konkretnych typów przestępstw wyłączenie bezprawności zachowania sprawcy przestępstwa danego typu, np. art. 141 § 3 k.k., art. 162 § 2 k.k. Również inne ustawy dookreślają przypadki, w których gdy w grę wchodzi przeskoda procesowa „sprawca nie popełnia przestępstwa”, jak chociażby:

1. ustawa z 6 kwietnia 1990 r. o Policji¹⁷ — art. 20a ust. 3a oraz art. 144a;
2. ustawa z 25 czerwca 1997 r. o świadku koronnym¹⁸ — art. 18a ust. 3;

¹⁷ Ustawa z 6 kwietnia 1990 r. o Policji, tekst jedn. DzU z 2011 r., nr 287, poz. 1687.

¹⁸ Ustawa z 25 czerwca 1997 r. o świadku koronnym, tekst jedn. DzU z 2014 r., poz. 1801.